

Αφιέρωμα Μνήμης Η Συμβολή του Ορθόδοξου Πατριαρχικού Κλήρου στην Διάσωση του Ποντιακού Ελληνισμού

- *Με αφορμή την θλιβερή επέτειο της γενοκτονίας του ποντιακού Ελληνισμού που μέχρι και σήμερα αναμένει την επίσημη αναγνώρισή της από την πλευρά της Τουρκίας.*

Στον αγώνα εναντίον του κακού και της αδικίας από τους Οθωμανούς κατά των Ποντίων Ελλήνων πρωτοστάτησε ο ιερός κλήρος του Πόντου με βαρύτατο φόρο αίματος και θυσίες. Τούτο συνέβη περισσότερο στις αρχές του 20ού αιώνας με την έναρξη του Α΄ παγκοσμίου πολέμου (1914) έως και την μικρασιατική καταστροφή το 1922 και την ανταλλαγή των πληθυσμών που επηκολούθησε με την συνθήκη της Λωζάνης (1923). Στην διάρκεια αυτών των ετών, από το 1914 μέχρι το 1923 συνέβη και η γενοκτονία του Ποντιακού Ελληνισμού, η οποία αριθμητικά φθάνει σχεδόν τις 355.000 αθώες ψυχές.

Η προσφορά της Ιεράς Μητρόπολης Τραπεζούντος

Ας περιορισθούμε όμως στην κατά μητρόπολη προσφορά του ιερού κλήρου στην διάσωση του Ποντιακού Ελληνισμού. Στην ιερά μητρόπολη Τραπεζούντος με τις ενέργειες και την καθοδήγηση του Κομοτηναίου συμπατριώτου μας μητροπολίτου Χρυσάνθου Φιλιππίδη η «Φιλόπτωχος Αλελφότης», σωματείο με φιλανθρωπική δράση, πρωτοστάτησε στην περίθαλψη των προσφύγων και ανέπτυξε σπουδαιότατη κοινωνική πρόνοια με διανομή τροφίμων και ιματισμού κατά την περίοδο 1916-1918.

Για να διατηρηθούν ακμαίες οι εθνικές παραδόσεις και ο ελληνικός πολιτισμός στον Πόντο δημιουργήθηκε το έτος 1917 η «Εθνική Ένωση των Νέων», ενώ παράλληλα συστάθηκε και η «Επιτροπή Προσφύγων», η οποία και περιέθαλψε 3.000 πρόσφυγες, που είχαν μεταφερθεί εκεί από τα Κοτύωρα μετά τον βομβαρδισμό της πόλεως από τον ρωσικό στόλο (11-8-1917), τόσο με την λειτουργία συσσιτίων, όσο και με την αναγκαία νοσηλεία των ασθενών και τραυματιών.

Για την προστασία της Τραπεζούντος από τους Τσέτες του Κεμάλ Αττατούρκ, ύστερα από την φυγή των Ρώσων, δημιουργήθηκε σώμα 80 νέων Τραπεζούντιων, το οποίο και ανέλαβε την φρούρηση του φρουρίου στο Μίθριο Όρος. Έτσι διοργανώθηκε η άμυνα των περιοχών Σουρμένων, Ματσούκας, Σάντας και Μεσοχαλδίου, μέχρις ότου κατέφθασαν εκεί οι υπεύθυνες και επίσημες οθωμανικές αρχές. Το αποτέλεσμα ήταν να διασωθεί ο μισός σχεδόν ελληνικός πληθυσμός της επαρχίας Τραπεζούντος.

Ύστερα από τις έντονες και πιεστικές παραστάσεις διαμαρτυρίας του μητροπολίτου Χρυσάνθου προς τον Βαλή της Τραπεζούντος ματαιώθηκε η εξορία 300 Ελλήνων και εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική στρατιωτική υπηρεσία τόσο οι καθηγητές και δάσκαλοι των σχολείων, όσο και το προσωπικό των Εκκλησιών, ενώ τα εργατικά τάγματα της Τραπεζούντος δεν ακολούθησαν τα τουρκικά στρατεύματα που υποχωρούσαν με την προέλαση των Ρώσων, με αποτέλεσμα να γλιτώσουν την τελευταία στιγμή από τους κινδύνους που τα περιέμεναν.

Όλοι οι Έλληνες κάτοικοι της περιοχής Ριζαίου, που το 1916 είχαν συλληφθεί από τους Τούρκους για να εξορισθούν, χάρις στις ενέργειες του μητροπολίτου Χρυσάνθου, απελευθερώθηκαν. Το ίδιο συνέβη και με τους κατοίκους της Αργυρουπόλεως, οι οποίοι παρ' ολίγον ελυτρώθησαν από την εξορία τους στον Καύκασο. Όταν άρχισε η εξόντωση των Αρμενίων, η μητρόπολη Τραπεζούντος συμπαραστάθηκε στο δράμα τους με όλες τις δυνάμεις, προφυλάσσοντας τα κορίτσια τους στο μητροπολιτικό μέγαρο. Σπουδαιότατος όμως υπήρξε ο ρόλος που διαδραμάτισε η μητρόπολη και στο χρονικό διάστημα της ρωσικής κατοχής της Πόλεως Τραπεζούντος (Απρίλιος 1916-Φεβρουάριος 1918), όταν με την έγκριση των Τούρκων, που αποχωρούσαν, δημιουργήθηκε προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο τον μητροπολίτη Χρυσάνθο, η οποία κυβέρνησε με δικαιοδοσία και αμεροληψία, προστατεύοντας αδιακρίτως χριστιανούς και μουσουλμάνους. Κατά παρόμοιο τρόπο ο μητροπολίτης Χρυσάνθος τον Σεπτέμβριο του 1919 διαπραγματεύθηκε με εξέχοντες Τούρκους την δημιουργία αυτονόμου κράτους στον Πόντο με ισοπολιτεία Ελλήνων και μουσουλμάνων. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε λόγω της αντιδράσεως των τότε μεγάλων δυνάμεων.

Κορυφαίο όμως γεγονός στην όλη δραστηριότητα της μητροπόλεως υπήρξε η εκπροσώπηση του Ποντιακού Ελληνισμού στο Συνέδριο της Ειρήνης (Παρίσι 1919) από τον μητροπολίτη Χρυσάνθο για την δημιουργία Ανεξάρτητης Δημοκρατίας του Πόντου με διαρκείς παραστάσεις και συνεννοήσεις με τον πρωθυπουργό της Ελλάδος Ελευθέριο Βενιζέλο. Στην ιερά μητρόπολη Ροδοπόλεως και μόνο το γεγονός της αυστηρής απομονώσεως του μητροπολίτου Κυρίλλου και της φυλακίσεως αυτού επί ένα έτος, αρκεί, για να φανεί το μέγεθος των διώξεων του ελληνισμού του Πόντου και ιδιαιτέρως το μίσος των Τούρκων εναντίον του Πατριαρχικού κλήρου.

Η προσφορά της μητροπόλεως Χαλδίας

Στην επαρχία της μητροπόλεως Χαλδίας, με επίκεντρο την Κερασούντα, της οποίας ο φόρος αίματος στην περίοδο 1916-1923 δεν ήταν λίγος, αφού εδώ κυρίως έδρασε ο περιβόητος ληστής Τοπάλ Οσμάν με το πλήθος των κακουργημάτων του, ο μητροπολίτης Λαυρέντιος αμέσως μόλις πληροφορήθηκε ότι είχε αποφασισθεί από τους Τούρκους η εξορία όλων των Ελλήνων που κατοικούσαν στα παράλια του Πόντου και σε βάθος 50 χιλιομέτρων προς το εσωτερικό, έσπευσε να συναντηθεί με τον επίτροπο του Καϊμακάμη Κερασούντος Νιχάτ – Βέη και παρεκάλεσε να αποφευχθεί η εξορία, η οποία μέσα στον χειμώνα ισοδυναμούσε με τέλεια εξόντωση.

Ταυτόχρονα ο μητροπολίτης Λαυρέντιος με τηλεγραφήματά του προς τον Μ. Βεζύρη (πρωθυπουργό), τους υπουργούς Στρατιωτικών και Εσωτερικών, την Βουλή και τον αρχηγό του Γ' Στρατιωτικού Σώματος παρεκάλεσε να ανακληθεί η διαταγή της εξορίας. Δυστυχώς, όλες του οι προσπάθειες απέτυχαν και έτσι οι Έλληνες κάτοικοι των παραλίων εξορίστηκαν προς τα ενδότερα. Τον βαρύτερο φόρο αίματος πλήρωσε η περιφέρεια Τριπόλεως, αφού από τις 13.000 κατοίκους της μόλις 1.500-2.000 διασώθηκαν. Μάταια ο μητροπολίτης Λαυρέντιος απευθύνθηκε στον εκπρόσωπο της Γερμανικής Πρεσβείας για την διάσωση των Ποντίων, από τους οποίους το 1916 εξορίστηκαν 35.000.

Η προσφορά της μητροπόλεως Κολωνίας

Στην ιερά μητρόπολη Κολωνίας, κατά την πρώτη περίοδο των διωγμών (1916-1918), έτυχε να είναι ποιμενάρχης ο γηραιός Σωφρόνιος, ο οποίος βλέποντας τους θανάτους, τις εξορίες, τους βασανισμούς, την ασιτία και την αφόρητη δυστυχία των Ποντίων, υπέκυψε τελικώς και παρέδωσε το πνεύμα του, τον Φεβρουάριο του 1917.

Ύστερα από προσωρινή διοίκηση της μητροπόλεως από τον Ιερέα Ιωακείμ Γιαμουρίδη, νέος μητροπολίτης Κολωνίας εξελέγη το 1919 ο Γερβάσιος Σουμελίδης.

Η πρώτη φροντίδα του μητροπολίτου Γερβασίου ήταν να αποκαταστήσει, συντηρήσει και περιθάλψει το μέγα κύμα των προσφύγων. Συγκέντρωσε λοιπόν σωρεία δεμάτων ρουχισμού, τροφίμων, φαρμάκων και ζωοτροφών, που μοίρασε με αξιοθαύμαστο τρόπο στο χειμαζόμενο ποίμνιό του.

Παράλληλα, με τα χρήματα που συγκέντρωσε, αποκατέστησε τα ερειπωμένα σπίτια της περιοχής του, που είχαν λεηλατηθεί και πυρποληθεί από τους Τούρκους και εγκατέστησε τους εξορίστους. Για την καλλιέργεια μάλιστα των χωραφιών χορήγησε σε κάθε τέσσερις οικογένειες από ένα ζώο, ενισχύοντας ταυτόχρονα αυτές και με χρηματικά ποσά.

Ιδιαίτερη ήταν και η μέριμνά του για τα ορφανά, ιδρύοντας ορφανοτροφείο για την περίθαλψη τους. Το φιλανθρωπικό του έργο ανεκόπη βιαίως το 1922 με την επερχόμενη καταστροφή. Όταν μάλιστα διαπίστωσε ότι υπήρχαν ακόμη Πόντιοι εξορίστοι στα βάθη της Μικράς Ασίας το 1923, μόλις υπεγράφη η συνθήκη της Λωζάνης, έσπευσε σε βοήθεια των εγκαταλελειμμένων εκείνων δυστύχων υπάρξεων και με συντονισμένες ενέργειες και διαβήματα στις Τουρκικές αρχές τους μετέφερε στα παράλια του Ευξείνου Πόντου, ώστε από εκεί ασφαλείς να μεταφερθούν στην Ελλάδα.

Η προσφορά της Ιεράς μητρόπολης Νεοκαισαρείας

Στην Ιερά μητρόπολη Νεοκαισαρείας από το 1911 μητροπολίτης είχε εκλεγεί ο Πολύκαρπος Ψωμιάδης, ο οποίος από τις πρώτες στιγμές ενδιαφέρθηκε για την προστασία του ποιμνίου του από τις κάθε είδους Τουρκικές καταπιέσεις.

Η αντιμετώπιση των Τουρκικών αυθαιρεσιών ήταν στο στόχαστρό του και γι' αυτό ήταν έντονα και σκληρά τα υπομνήματα που απέστειλε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο καταγγέλλοντας κάθε τουρκική παράβαση, με αποτέλεσμα να διωχθεί, φτάνοντας στο πιο ακραίο σημείο, να καταδικασθεί ερήμην σε θάνατο από τα περιβόητα τουρκικά δικαστήρια της Ανεξαρτησίας στην Αμάσεια, τον Σεπτέμβριο του 1921.

Όσο μετριοπαθής και αν ήταν ως χαρακτήρας, δεν μπορούσε παρά να είναι επικριτικός προς τους Τούρκους για τα ανομολόγητα έργα τους. Εντούτοις, ερχόμενος ο μητροπολίτης Πολύκαρπος σ' επικοινωνία με τις Τουρκικές αρχές, κατόρθωνε να τους εμπνεύσει τον σεβασμό προς το πρόσωπό του, επειδή ακριβώς η όλη του πολιτεία διεπνέετο από ένα γενικό πνεύμα σωφροσύνης αλλά και γενναίας δράσεως. Έτσι, δεν είναι ολίγες οι περιπτώσεις που κατόρθωνε να επανορθώσει κατάφωρες αδικίες από τους Τούρκους σε βάρος του Ελληνικού πληθυσμού.

Η προσφορά της Ιεράς μητρόπολης Αμασείας

Όσον αφορά, τέλος, την Ιερά μητρόπολη Αμασείας, πρέπει να τονίσουμε ότι πρόκειται για την πλέον πολύπαθη και μαρτυρική μητρόπολη του Πόντου, αν λάβουμε υπόψιν μας ότι στην περίοδο των διωγμών των Ποντίων (1914-1922) από τους Τούρκους, προσέφερε τον βαρύτερο φόρο αίματος και θυμάτων. Και τούτο, διότι, ενώ σε πληθυσμό 697.000 Ελλήνων όλου του Πόντου είχαν εξοντωθεί 288.598 άτομα, στην Περιφέρεια της Αμασείας επί συνολικού πληθυσμού 227.273 Ελλήνων εξοντώθηκαν 177.070 άτομα.

Το τρομερό αυτό ποσοστό της εξοντώσεως τόσο μεγάλου πληθυσμού οφείλετο κυρίως στην ανάπτυξη ανταρτικού κινήματος στην Περιφέρεια αυτή, γεγονός που επέβαλλε μεγαλύτερες υποχρεώσεις στον Ποιμενάρχη της μητροπόλεως αυτής. Και αυτός δεν ήταν άλλος

από τον ήρωα του μακεδονικού αγώνος (1903-1908), ως μητροπολίτου τότε Καστορίας, Γερμανό Καραβαγγέλη.

Ο μητροπολίτης Γερμανός από την πρώτη στιγμή της εκλογής του (1908) οργάνωσε τις ομάδες των Ποντίων που δεν μπορούσαν ν' ανεχθούν τις καταπιέσεις των Τούρκων. Έτσι ιδρύθηκαν οι πρώτες ανταρτικές ομάδες που έφθασαν σε αριθμό περίπου 5.000 ανδρών. Αποτέλεσμα των ενεργειών αυτών του Γερμανού ήταν να συλληφθεί από τους Τούρκους, να οδηγηθεί στην Κωνσταντινούπολη (1917), να φυλακισθεί και να απελευθερωθεί αργότερα με ενέργειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου μας.

Εντοτότατη ήταν η διαμαρτυρία του μητροπολίτου Γερμανού στις 6 Ιουνίου του 1916 προς τον μουτεσαρίφη της Αμισού για τις αποτρόπαιες ενέργειες των Τούρκων. Τότε έγραφε τα εξής: «Είναι αδύνατο να απαριθμήσουμε όλα τα εγκλήματα που διεπράχθηκαν από τα όργανα της δημόσιας ασφάλειας κάτω από τα μάτια της εξοχότητός σας. Μπροστά στα λυπηρά αυτά περιστατικά των τελευταίων πέντε μηνών βγαίνει από μέσα μου στο όνομα των βασιανισθέντων μία κραυγή πόνου και σας επιβαρύνω εγώ, εξοχώτατε, με την ευθύνη των όσων συνέβησαν».

Ενδιαφέρον επίσης είναι και το μνημόνιο που έστειλε στις 26 Φεβρουαρίου 1917 προς τον υπουργό Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας, στη Βιέννη, κόμη Φον Χούντενιτς, σχετικά με τα δεινοπαθήματα του ποιμνίου του, γράφοντας τα εξής: «Η κοινότητά μας διελύθη παντελώς. Τα σχολεία μας τα πήραν, το χρηματιστήριο του καπνού άδειασε, τα μαγαζιά κλείσανε, οι πρόκριτοι φύγανε, τα προάστια άδειασαν την νύχτα, οι περιουσίες λεηλατήθηκαν, τα εύφορα χωριά κάηκαν. Τους φτωχούς χωρικούς τους στείλανε στο εσωτερικό ή σκορπίστηκαν στους τέσσερις ανέμους. Πάνω από την Χώρα βασιλεύει ο τρόμος, η κατάσταση είναι απελπιστική. Ποιος μπορεί να πει σ' εμάς ποια φοβερά γεγονότα έχουμε ν' αντιμετωπίσουμε. Ποιος ξέρει τι θα συμβεί αύριο και σ' εμάς;»

Είναι δε χαρακτηριστικό το απόσπασμα από τα γραφόμενα του Δημήτριου Αποστολίδη: «Τυγχάνει (ο Γερμανός) ένας από τους διαπρεπέστερους και πλέον μορφωμένους ιεράρχες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο ενθουσιασμός, το θάρρος και η παρρησία του λόγου, η παραδειγματική αφιλοκέρδεια, η εθνική δράση του ιεράρχου, τον καθιστούν εθνάρχη του ποντιακού Ελληνισμού».

Για όλους αυτούς, λοιπόν, τους λόγους και για την μεγάλη του προσφορά στην Εκκλησία και στο Έθνος, η Κεμαλική κυβέρνηση κατεδίκασε τον Γερμανό ερήμην σε θάνατο με τα περίφημα δικαστήρια της Ανεξαρτησίας στην Αμάσεια (21-9-1921) μαζί με άλλους μητροπολίτες του Πόντου.

Αγαπητοί αναγνώστες, αυτή είναι σε γενικές γραμμές η προσφορά του οικουμενικού μας πατριαρχείου και των αρχιερέων αυτού στον αγώνα της διασώσεως του ποντιακού ελληνισμού.

Θα τελειώσω την γραφή με δύο αράδες από την έκθεση που απέστειλε στο Πατριαρχείο ο μητροπολίτης Γερμανός, κατά την 15-3-1917, αναφορικά με το μαρτύριο και την θυσία των Ποντίων. Έγραφε τότε τα εξής: «Ούτε ένας ευρέθη λιπόψυχος, αρνησίθρησκος ή αρνησίπατρις παρ' όλες τις υποσχέσεις των Τούρκων προς τα λιποψυχούντα γυναικόπαιδα ενώπιον του βεβαίου θανάτου. Άπαντες απέθαναν ως Έλληνες χριστιανοί φέροντες επί κεφαλής τον στέφανον του μαρτυρίου, άξιοι να διεκδικήσουν τίτλους αμάραντους επί της ευγνωμοσύνης του έθνους και να συγκαταριθμηθούν στα νέφη των εκατομμυρίων μαρτύρων».

Η ελληνική παιδεία στον Πόντο κατά την περίοδο 1821-1922

Η ελληνική εκπαίδευση στον Πόντο κατά την εκατονταετία 1821-1922, λόγω των πολλών και σημαντικών γεγονότων σε πολιτικό και πολεμικό επίπεδο, πέρασε από διάφορες φάσεις. Στην αρχή της παραπάνω περιόδου η εκπαίδευση εμφανίζεται με λίγα σχολεία στα αστικά κυρίως κέντρα, καθώς και στα μοναστήρια του Πόντου. Στα λιγοστά και όχι σταθερώς πάντοτε λειτουργούντα σχολεία των χωριών, οι παρεχόμενες γνώσεις ήταν η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική (λογαρία). Η δε σπουδή των παραπάνω μαθημάτων γινόταν με ποικιλότητα συστήματα, που η παιδαγωγική αξία τους εξαρτιόταν από την ικανότητα και τη μόρφωση των εκάστοτε διδασκάλων. Οι διδάσκαλοι, ιερείς και καλόγηροι συνήθως edίδασκαν μέσα στις εκκλησίες και στα σπίτια τους. Για βιβλία μεταχειριζόνταν τα «πινακίδια» ή τους πίνακες ή φυλλάδες από μικρό χαρτί, διπλωμένο πολλές φορές και τυλιγμένο με πετσί.

Μέσα σ' αυτό γράφονταν τα στοιχεία του αλφαβήτου, οι συλλαβές και οι λέξεις. Έπειτα διδάσκονταν η «Οκτώηχος», το «Κυριακάδιο», το «Ψαλτήρι», ο «Απόστολος» και το «Μηνιαίον». Αργότερα, μετά την εκμάθηση της αναγνώσεως άρχιζε η γραφή και ύστερα η λογαριθμητική (ο λογαριασμός). Ο δε διδάσκαλος δίδασκε στους μαθητές, ενώ πολλές φορές η σχολαίτη συγχρόνως και με κάποιο άλλο βιοποριστικό έργο και εργασία.

Στη συνέχεια η εκπαίδευση αναπτύχθηκε και οργανώθηκε καλύτερα. Η σημαντική πρόοδος στην εκπαίδευση συνίστατο, τόσο στην ίδρυση νέων σχολείων, όσο και στην αύξηση των μαθημάτων και των σχολικών τάξεων, αλλά και στην ποιότητα των παρεχόμενων γνώσεων. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στην περιοχή του Πόντου, λίγο μετά την έκδοση του αυτοκρατορικού διατάγματος Χάττι Χουμαγιούν το έτος 1856, υπήρχαν περισσότερα από εκατό σχολεία στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και δεκαπέντε περίπου «Ελληνικά» σχολεία (σχολαρχεία).

Από το έτος 1880 και εξής η εκπαίδευση στον Πόντο παρουσιάζει αλματώδη ανάπτυξη. Σχολεία ανεγείρονταν παντού, σε πόλεις και χωριά. Δημιουργούνται βαθμίδες εκπαιδεύσεως και τα εκπαιδευτήρια λειτουργούσαν πια επί τη βάσει εσωτερικών κανονισμών. Γύρω στο 1890, στον Πόντο υπήρχαν πεντακόσια περίπου σχολεία των δύο βαθμίδων (στοιχειώδους και μέσης), στα οποία φοιτούσαν περίπου 20.500 μαθητές και edίδασκαν 543 διδάσκαλοι και καθηγητές.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνας η πρόοδος της ελληνικής παιδείας στον Πόντο φθάνει στο απόγειό της. Από κανένα χωριό, έστω και δέκα οικογενειών, δεν έλειπε το ελληνικό σχολείο. Έτσι, στα μέσα της πρώτης εικοσαετίας του 20^{ου} αιώνας έχουμε την εξής πληθυσμιακή σχολική εικόνα του Ελληνισμού στον Πόντο:

Πληθυσμός 650.000 κάτοικοι περίπου, που κατοικούσαν σε 11 πόλεις, 41 κωμοπόλεις και σε 1.013 χωριά. Σχολεία: Δύο ονομαστά γυμνάσια, της Τραπεζούντας και της Αμισού, επτά ημιγυμνάσια, της Αργυρουπόλεως, της Κερασούντος, των Σουρμένων, των Κοτυώρων, της Σινώπης, της Πάφρας και του Ακ Δαγ Ματέν, 1.047 σχολαρχεία, αστικές σχολές και δημοτικά σχολεία. Σε όλα τα παραπάνω εκπαιδευτήρια φοιτούσαν περίπου 70.000 μαθητές και μαθήτριες. Edίδασκαν δε 1.230 περίπου διδάσκαλοι και καθηγητές.

Η ίδρυση των σχολείων στον Πόντο ήταν έργο της οργανωμένης κοινότητας και της εκκλησίας. Βασική προϋπόθεση για την ίδρυση και λειτουργία σχολείου ήταν η εξασφάλιση εσόδων και η εξεύρεση δασκάλων. Η εκπαίδευση λοιπόν στον Πόντο ήταν κοινοτική. Όλα τα έσοδα από την ανέγερση των διδαστηρίων μέχρι και την πληρωμή των διδασκάλων, εκάλυπτοντο από τις συνεισφορές όλων των κατοίκων της κοινότητας. Αρωγός στην οικονομική

ενίσχυση της παιδείας ήταν πάντοτε η Εκκλησία. Δεν ήταν όμως λίγες και οι περιπτώσεις, που τα έξοδα ανεγέρσεως διδακτηρίων και λειτουργίας των σχολείων ανελάμβαναν εξ ολοκλήρου ή εν μέρει φιλόμουσοι και φιλοπάτριδες ομογενείς της διασποράς.

Σημειώνουμε εδώ με έμφαση ότι η ελληνική εκπαίδευση στον Πόντο ουδεμίας ενισχύσεως ετύγχανε από την τουρκική κυβέρνηση, η οποία εισέπραττε εντούτοις ειδικό φόρο για την παιδεία από τους Έλληνες ραγιάδες.

Η διάρθρωση της ελληνικής εκπαιδύσεως στον Πόντο ακολουθούσε με κάποια καθυστέρηση την αντίστοιχη διάρθρωση του ελεύθερου ελληνικού κράτους και δεν διέφερε από άλλες περιοχές του αλύτρωτου ελληνισμού. Τα βασικά είδη σχολείων ήταν: 1) νηπιαγωγεία, 2) γραμματοδιδασκαλεία, 3) Αλληλοδιδασκτικά, 4) Δημοτικά, 5) Αστικά, 6) «Ελληνικά Σχολεία», ή Σχολαρχεία, 7) Ημιγυμνάσια, 8) Γυμνάσια και 9) Τα δύο φροντιστήρια της Τραπεζούντος και της Αργυρουπόλεως. Η φοίτηση των παιδιών δεν ήταν βέβαια υποχρεωτική, όλοι όμως οι γονείς επιδοτούσαν και έστελναν τα παιδιά τους στα σχολεία. Η φοίτηση αγοριών και κοριτσιών ήταν μεικτή στα χωριά, όπου υπήρχαν δυνατότητες συντηρήσεως ενός μόνου σχολείου. Στα μεγαλύτερα όμως χωριά, στις κωμοπόλεις και στις πόλεις, τα σχολεία διακρίνονταν σε αρρεναγωγεία και παρθεναγωγεία ή σε σχολεία αρρένων και σχολεία θηλέων. Το 1912 υπήρχαν στον Πόντο περίπου 971 αρρεναγωγεία, στα οποία φοιτούσαν 43.500 μαθητές και 100 περίπου παρθεναγωγεία με 6.000 μαθήτριες.

Την εποπτεία των σχολείων ασκούσε τότε κυρίως η Σχολική Επιτροπή, η οποία οριζόταν από τα μέλη της ελληνικής κοινότητας ή ήταν αιρετή. Την σχολική επιτροπή αποτελούσαν άνθρωποι που έδειχναν ζωνφό ενδιαφέρον για τα θέματα της παιδείας. Την υψηλή εποπτεία, ίσως και τον τελευταίο λόγο για τα σχολικά πράγματα, είχε η Εκκλησία με τους εκπροσώπους της. Η σχολική επιτροπή μεριμνούσε για τις ανάγκες του σχολείου. Εισέπραττε από τους κατοίκους τις εισφορές και τις προσφορές για το σχολείο. Προσλάμβανε τους δασκάλους με συμφωνητικό συμβόλαιο. Παρακολουθούσε την εν γένει λειτουργία των σχολείων και λογοδοτούσε ενώπιον της συνελεύσεως των κατοίκων. Μία ή δύο φορές το έτος, απαραίτητα όμως στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς, διεξάγονταν οι εξετάσεις των μαθητών μπροστά στο κοινό, στους κατοίκους δηλαδή κάθε ελληνικής κοινότητας. Στις εξετάσεις αυτές κρίνονταν οι επιδόσεις των μαθητών για την προαγωγή τους, αλλά και η τύχη των διδασκάλων. Επιτροπές από δασκάλους και καθηγητές των κεντρικών σχολείων περιόδευαν στα σχολεία των επαρχιών ή παρίσταντο στις ετήσιες εξετάσεις τους και συνέτασσαν ειδικές εκθέσεις για τη λειτουργία τους.